

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 2•2026

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В. – доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е. – PhD, Альянс для боротьби зі злочинністю в інтернеті, Велика Британія

ДЖІНДЖАН Ф. – професор, доктор хаб., Університет Сорбонни, Париж-1, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

КАЙЗЕР Е. – професор, доктор хаб., Вільний університет Берліна, Німеччина

МОТУЗАЙТЕ МАТУЗЕВІЧУТЕ (КІН) Г. – професор, PhD, Вільнюський університет, Литва

ОТРОЩЕНКО В. В. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О. – кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Україна

РАБІНОВІЦ А. – PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬЄ Й. – професор, доктор, Галле-Віттенберзький університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ШНЕЕВАЙС Є. – доктор хаб., Центр археології Ляйбніца, Німеччина

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947

FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 2•2026

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine

BUISKYKH A. V. – DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

DJINDJIAN F. – Professor, Dr. Hab., University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

FORNASIER J. – Professor, Ph.D., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany

MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ (KEEN) G. – Professor, Ph.D., Vilniaus universitetas, Lithuania

HARDY S. A. – PhD., Alliance to Counter Crime Online, United Kingdom

KAISER E. – Professor, Dr. Hab., Institute of Prehistoric Archaeology Freie Universität Berlin, Germany

OTROSHCHENKO V. V. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

PLAVINSKI M. O. – PhD in History, University of Warsaw, Poland

POTEKHINA I. D. – PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

RABINOWITZ A. – PhD in Classical Archaeology, The University of Texas at Austin, USA

SHEVCHENKO T. M. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)

SCHNEEWEISS J. – Dr. Hab., Leibniz-Zentrum für Archäologie, Germany

ZALIZNIAK L. L. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

ДЕ ЛАРА ЛОПЕЗ, У. Взаємодія культур у печері Атланterra (Кадіс, Іспанія): діахронні зв'язки між графічними традиціями палеолітичної та постпалеолітичної доби
БРОВЕНДЕР Ю. М. До проблеми харчових ресурсів мешканців Картамышу
БАУКОВА А. Ю. Артеміда Анаїта. Перський слід в культурі та ідентичності римського міста
ЛАПТЄВ О. О. «Фібули-кресала», «щипчики» чи «качечки»? Спроба атрибуції однієї категорії салтівських артефактів

Articles

- 5 DE LARA LÓPEZ H. Culture Clash in Atlanterra Cave (Cadiz, Spain): Diachronic Interactions between Palaeolithic and Post-Palaeolithic Graphic Traditions
21 BROVENDER Yu. M. On the Problem of Food Resources of the Kartamysh Inhabitants
29 BAUKOVA A. Yu. Artemis Anahita. Persian Trace in the Culture and Identity of the Roman City
42 LAPTIEV O. O. «Fire-Steel Brooches», «Tongs» or «Ducks»? An Attempt at Attributing a Category of Saltiv Artefacts

Публікації археологічних матеріалів

ТЕМУР А., КАНЧА С. Група теракотових фігурок архаїчного періоду в музеї Самсуна
СИМОНЕНКО О. В. Червонолакова столова амфора із сарматського поховання на Черкащині
КРИЖАНОВСЬКИЙ В. О. Обробка кольорових металів на Київському Подолі (X — перша половина XIII ст.)
СОРОКІН С. О., СИТИЙ Ю. М. Нові матеріали другої половини XIII–XV ст. з Чернігівського Подесення

Publications of Archaeological Materials

- 62 TEMÜR A., KANCA S. A Group of Archaic Period Terracotta Figurines in the Samsun Museum
81 SYMONENKO O. V. A Red-Slip Amphora from a Sarmatian Grave in the Cherkasy Region
88 KRYZHANOVSKYI V. O. Non-Ferrous Metalworking in Kyivan Podil (10th — First Half of the 13th Century)
112 SOROKIN S. O., SYTYI Yu. M. Materials of the Second Half of the 13th–15th Centuries from Desna River Chernihiv Region

---

Історія науки

СТАНИЦІНА Г. О. Листи Богдана Ханенка в науковому архіві Інституту археології НАН України

ЛИСИЙ І. О. Історіографія архітектурно-археологічних досліджень галицького замкового комплексу в період незалежності України

History of Science

128 STANYTSINA H. O. Letters of Bohdan Khanenko from the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

144 LYSYI I. O. Historiography of Architectural and Archaeological Research of the Halych Castle Complex during the Period of Ukraine's Independence

С. О. СОРОКІН, Ю. М. СИТИЙ

НОВІ МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII–XV ст. З ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОДЕСЕННЯ

Стаття вводить до наукового обігу матеріали другої половини XIII–XV ст., отримані за останні десятиріччя в Чернігівському Подесенні. Зокрема, відповідних горизонтів багатошарових пам'яток: Батурина, Седнева та Петрушина. Особливу увагу приділено найповнішій публікації наборів посуду, що ілюструють зміни в кераміці після монгольського часу в регіоні.

К л ю ч о в і с л о в а: Чернігівське Подесення, післямонгольський період, кераміка, житлові комплекси.

Одним із найзагадковіших і найменш вивчених періодів в історії Чернігово-Сіверщини є час після 1239 р. — монгольської навали. У процесі археологічних робіт дослідники більше уваги звертали на шари, що утворилися до середини XIII ст., і менше на ті, що розташовувалися вище за стратиграфією. За більш ніж 100 років досліджень у Чернігівському Подесенні окрему увагу монгольському періоду приділяли лише поодинокі науковці, і здобуті ними матеріали мають дуже обмежений та локальний характер. Здебільшого дослідження горизонтів середини XIII–XV ст. мало «вимушений» характер — у процесі робіт на багатошарових пам'ятках, з акцентом на більш ранні матеріали. До того ж отримані нечисленні знахідки згаданого періоду практично не публікувалися та лише побічно згадувалися в загальних описах культурних нашарувань досліджуваних пам'яток. На щастя, з часом ситуація почала змінюватись.

Історія дослідження

Завдяки широкомасштабним розвідковим роботам другої половини XX ст. було виявлено кілька десятків пам'яток другої половини XIII–XV ст. (Шекун, Веремейчик 1988, с. 93–110; Ситий 1993, с. 91–95; Шекун 1995, с. 113–115) (рис. 1).

Невеликі за обсягом розкопки у 80-ті рр. XX ст. провів О. В. Шекун на поселеннях Заплава біля с. Шестовиця, Вереміїв Рів біля с. Львів та Селище 1 біля с. Петрушин в окрузі Чернігова (Шекун 1995, с. 113–115). Але тоді матеріали цих робіт були лише згадані. У 2006 р. О. М. Веремейчик продовжила роботи на поселенні Заплава, завдяки чому було досліджено споруду XIV ст. (Веремейчик 2007, с. 366–379). Чи не єдиним цілеспрямованим дослідженням поселення цього періоду є роботи С. О. Беляєвої на поселенні Озаричі на Сумщині (Беляєва, Кубишев 1995, с. 56–85). Значні роботи з дослідження пам'ятки XIV ст. було проведено у 2015, 2017 та 2018 рр. на городищі Трифоновщина у смт Седнів. У результаті отримано цікаву колекцію матеріалів вказаного періоду (Моця, Скороход, Сита 2021, с. 125–139). Також на Чернігівщині культурні шари другої половини XIII–XV ст. були виявлені на території Чернігова (роботи В. П. Коваленка, О. Є. Черненко), Любеча (дослідження Б. О. Рибаківа та О. М. Веремейчик), Новгород-Сіверського (розкопки А. В. Кузи та Л. І. Виноградської (Виноградська 1990, с. 96–99)), Ніжина (І. С. Кедуна) та Остра (А. Л. Казакова).

Мета роботи

Зважаючи на те, що здобуті та введені до наукового обігу на сьогодні матеріали другої половини XIII–XV ст. дуже нечисленні, метою роботи є публікація нових комплексів цього періоду. Це не дає змоги детально аналізувати матеріальну культуру означеного періоду всього регіону Чернігівського Подесення, який охоплює території від державного кордону Укра-

© СОРОКІН Сергій Олексійович, 2026 — співробітник, ДНЦ «Охоронна археологічна служба України» НАН України, ORCID: 0000-0001-7577-1772, kotssorokin@gmail.com

© СИТИЙ Юрій Миколайович, 2026 — науковий співробітник, Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», ORCID: 0000-0002-6117-3875, yurisytyi@gmail.com

© Інститут археології НАН України, 2026

Ця стаття відкрита за ліцензією **CC BY-NC-ND 4.0**
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

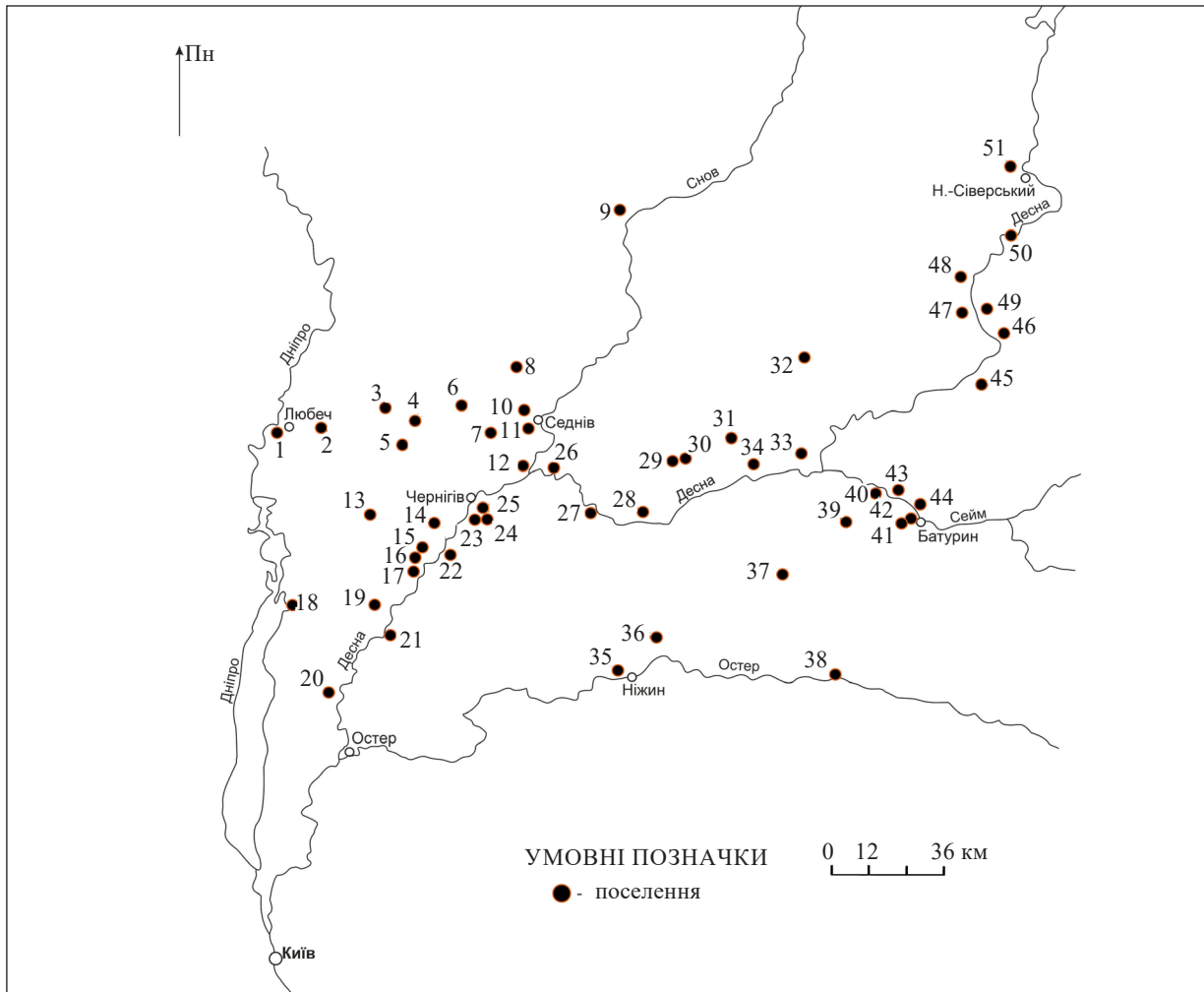

Рис. 1. Карта пам'яток другої половини XIII–XV ст. на Чернігівському Подесенні (в межах Чернігівської обл.): 1 — Любеч; 2 — Смолигівка поселення Смолигівка 2; 3 — Малий Листвен городище; 4 — Сибереж поселення; 5 — Рогоща городище; 6 — Велика Вісь поселення Селище; 7 — Петрушин поселення Селище; 8 — Великий Листвен городище; 9 — Горськ городище; 10 — Седнів городище Трифоновщина; 11 — Седнів поселення Орешня 2; 12 — Бросилів городище Ляхове місто (Перекоп); 13 — Льгів поселення Вереміїв Рів; 14 — Шестовиця поселення Шерепи; 15 — Шестовиця городище у селі; 16 — Шестовиця поселення Заплава; 17 — Слабин городище; 18 — Дніпровське городище Навози; 19 — Смолін городище; 20 — Морівськ городище; 21 — Надиновка поселення; 22 — Іванівка поселення Обірок; 23 — Анисів поселення Селище; 24 — Анисів поселення Іржавець; 25 — Чернігів поселення Глушець; 26 — Боромики поселення Школа; 27 — Ковчин городище; 28 — Блїстова городище; 29 — Дягова поселення Дягова 1; 30 — Дягова поселення Дягова 3; 31 — Мена городище; 32 — Козляничі поселення Селище; 33 — Сосниця городище; 34 — Мокошине городище; 35 — Ніжин поселення Ветхе; 36 — Печі поселення Попове; 37 — Мала Загорівка поселення Городок; 38 — Фастівці поселення; 39 — Забілівщина поселення; 40 — Обмачів поселення Заплава; 41 — Батурин Фортеця; 42 — Батурин поселення Батурин (Палац); 43 — Крупицько-Батуринський монастир св. Миколая; 44 — Мости поселення Дачі; 45 — Радичів поселення Коваленчиха; 46 — Мезин поселення Дзвінкове; 47 — Мезин поселення На церковній горі; 48 — Курилівка поселення Хуторище; 49 — Собичі поселення Березова; 50 — Путивськ городище; 51 — Новгород-Сіверський поселення Городок

Fig. 1. Map of sites from the second half of the 13th–15th centuries in the Desna River Chernihiv region (within Chernihiv Oblast): 1 — Liubech; 2 — Smolyhivka settlement (Smolyhivka 2 settlement); 3 — Malyi Lystven hillfort; 4 — Syberezh settlement; 5 — Rohoshcha hillfort; 6 — Velyka Vys, Selyshche settlement; 7 — Petrushyn, Selyshche settlement; 8 — Velykyi Lystven hillfort; 9 — Horsk hillfort; 10 — Sedniv hillfort (Tryfonovshchyna); 11 — Sedniv settlement (Oreshnia 2 settlement); 12 — Brostyliv, Liakhove Misto (Perekop) hillfort; 13 — Lhiv, Veremiiiv Riv settlement; 14 — Shestovytsia, Sherepy settlement; 15 — Shestovytsia, hillfort in the village; 16 — Shestovytsia, Zaplava settlement; 17 — Slabyn hillfort; 18 — Dniprovske hillfort Navozy; 19 — Smolin hillfort; 20 — Morivsk hillfort; 21 — Nadynovka settlement; 22 — Ivanivka, Obirok settlement; 23 — Anysiv, Selyshche settlement; 24 — Anysiv, Irzhavets settlement; 25 — Chernihiv, Hlushets settlement; 26 — Boromyky, Shkola settlement; 27 — Kovchyn hillfort; 28 — Blystova hillfort; 29 — Diahova, Diahova 1 settlement; 30 — Diahova, Diahova 3 settlement; 31 — Mena hillfort; 32 — Kozlianychi, Selyshche settlement; 33 — Sosnytsia hillfort; 34 — Mokoshyne hillfort; 35 — Nizhyn, Vetkhe settlement; 36 — Pechi, Popove settlement; 37 — Mala Zahorivka, Horodok settlement; 38 — Fastivtsi settlement; 39 — Zabilivshchyna settlement; 40 — Obmachiv, Zaplava settlement; 41 — Baturyn Fortress; 42 — Baturyn, Baturyn settlement (Palace); 43 — Baturyn Krupytyskyi Saint Nicholas Monastery; 44 — Mosty, Dachi settlement; 45 — Radychiv, Kovalenchykha settlement; 46 — Mezyn, Dzvinkove settlement; 47 — Mezyn, Na Tserkovnii Hori settlement; 48 — Kurylivka, Khutoryshche settlement; 49 — Sobychi, Berezova settlement; 50 — Putyvsk hillfort; 51 — Novhorod-Siverskyi, Horodok settlement

їни до впадіння Десни в Дніпро. Подальші дослідження пам'яток монгольського часу, а також максимальна публікація отриманих матеріалів є важливим та актуальним завданням.

Опис комплексів

Під час масштабних робіт, що розгорнулися з 1995 р. на території м. Батурина, матеріали другої половини XIII–XIV ст. періодично траплялися в різних локаціях у вигляді фрагментів кераміки (у перевідкладеному стані в нашаруваннях пізніших часів). Та лише 2017 р. вдалося дослідити перший об'єкт, що належить до другої половини XIII ст. (Ситий та ін. 2017).

Розкоп було закладено на розі вул. Партизанської та пров. Партизанського. У південній частині розкопу зафіксовано (на рівні материка) пляму великого об'єкту з прямокутним виступом у північному напрямку. Об'єкт пізніше інтерпретований як споруда 1, у верхній частині було сильно пошкоджено стовповими ямами XVII–XX ст.

У процесі дослідження встановлено, що споруда 1 являла собою житлову будівлю, яка складалася з камери підквадратної форми розмірами у межах розкопу $4,1 \times 3,0$ м та входу. Споруда стінками орієнтована за сторонами світу. Вхід до житлової камери був прямокутної форми довжиною 2,40 м та шириною 2,30 м по верхньому краю ($1,70 \times 2,00$ м — по нижньому). Стінки входу були значно скошені до низу. Зафіксовано п'ять похилих сходинок, що вели вглиб котлована споруди (рис. 2).

У заповненні котлована зафіксовано залишки дерев'яних конструкцій, що, ймовірно, належали до північної та східної стін споруди. Котлован мав рівні, злегка похилі до низу стінки. Він заглиблювався у материк на 0,90–1,20 м. Дно рівне, з легким пониженням у північному напрямку.

Цікавим прикладом використання опалювального пристрою попереднього етапу функціонування житла, є досліджена у споруді 1 піч. Вона фіксувалася з глибини 0,18–0,23 м нижче рівня материка у вигляді розвалу жовтої та жовто-сірої глини у північно-західному куті котлована. Розташована на материковому підквадратному уступі розмірами $1,60 \times 1,80$ м і висотою 0,20 м над рівнем материкової підлоги. Конструкція збереглася на висоту 0,63 м. Піч мала округлу форму діаметром у верхній частині 1,27–1,30 м, у нижній — 1,47–1,50 м. Щеле-

пи повернуті на схід, у бік коридору. Склепіння було частково зруйноване і завалене в середину конструкції. По верху тіла печі на обох щелепах фіксувалися плями темно-сірого супіску, можливо, від конструкції каркасу, діаметром від 0,05 до 0,11 м. На рівні першого череня плями не фіксувалися. Також на рівні першого череня стало помітно, що тіло печі (загальною товщиною до 0,30 м) складено з глини двох різних сортів. Внутрішній шар — жовта глина (товщина 0,09–0,14 м), зовнішній шар — сіро-жовта глина (товщина 0,07–0,17 м). Така ситуація дає змогу розділити функціонування печі на два етапи.

У процесі дослідження печі було зафіксовано три череня, розташовані пошарово зверху донизу у вигляді твердих пропечених прошарків глини з вирівняними та заглаженими поверхнями. Верхній (найпізніший) черень розмірами $0,93 \times 1,24$ м та товщиною 0,01–0,03 м зберігся повністю. Він мав овальну у плані форму, повністю закриваючи дно опалювальної камери. Одразу під верхнім черенем був другий черень, який також майже повністю зберігся, за винятком незначної ділянки в східній частині. Його розміри становили $1,00 \times 1,20$ м, а товщина у центральній частині сягала 0,04 м. Ближче до країв товщина череня зменшувалась. Нижче фіксувалися залишки третього череня, який зберігся частково лише в центральній частині і мав підпрямокутну форму розмірами $0,51 \times 0,40$ – $0,46$ м. Товщина сягала до 0,03 м. Після розібрання третього череня став краще помітний ступінь збереженості та орієнтація печі другого етапу. Збереглася лише її південна частина. Щелепи були обернуті на південь. Її тіло збереглося на висоті 0,40 м від материка і було утворене сіро-жовтою глиною у верхній частині та жовтою — в нижній. Діаметр нижньої частини печі становив 1,50 м. Піч мала два власні черені, що розміщувалися один над одним. Верхній зберігся частково у центральній частині та незначною ділянкою біля західної щелепи. Основний масив має розміри $0,23$ – $0,34 \times 0,84$ м і товщину 0,01–0,02 м. Нижній черень має неправильну форму і розміри $0,37 \times 0,74$ м. Товщина близько 0,01 м. На материковому уступі де була розташована піч, частково фіксувалися сліди від каркасної конструкції у вигляді ямок діаметром 0,05–0,10 м та глибиною 0,02–0,07 м.

Найімовірніше, піч була частково зруйнована, а на її залишках зведена інша. У шарі між печами виявлені фрагменти горщика кінця XII — початку XIII ст. На всій площі

Рис. 2. Батурин. Фортеця. План розкопу та розріз споруди 1
 Fig. 2. Baturyn. Fortress. Excavation plan and cross-section of the structure 1

та глибині заповнення споруди зібрано фрагменти кераміки XII — початку XIII ст.

Упереміш із керамікою давньоруського часу також знайдено значну кількість фрагмен-

тів посуду монгольського періоду (друга половина XIII ст.) (рис. 3). Аналіз стратиграфії споруди, конструктивні особливості печі та комплекс кераміки дозволяють зробити вис-

новок, що котлован житла давньоруського часу початку XIII ст., яке загибло в пожежі, у другій половині XIII ст. (після певного ремонту) було використане повторно.

Ще однією локацією з матеріалами монгольського часу є поселення Батури (Палац), розташоване на південний схід від Цитаделі (Ситий 2023, с. 236). У результаті розкопок 2020 та 2021 рр. на території поселення було досліджено підкліт житла XIV — початку XV ст. (Ситий та ін. 2020, с. 8-15; 2021, с. 17-23).

Котлован підкліту складався з двох частин: північно-східної (основної) та коридору, що прилягав до неї з південного заходу. Основна частина підкліту мала підпрямокутну в плані форму і була орієнтована довгою віссю з південного сходу на північний захід. Довжина котлована по північно-східній стінці становила на рівні материка — 4,30 м, ширина — близько 3,00–3,50 м. На місці, де було викопано котлован, існували більш ранні об'єкти, що позначилося на формі котлована на рівні материка та частково на напрямках ділянок його стін. На ділянках, де були відсутні більш ранні об'єкти, котлован мав майже вертикальні стінки і дно на глибині 0,75 м. Розміри на рівні дна — 4,30 × 2,30 м. Уздовж північно-західної та південно-східної стін котлована розчищено по три стовпові ями діаметрами від 0,14 до 0,35 м та глибиною 0,10–0,25 м від дна котлована (рис. 4: 1), що прямо вказує на стовпову конструкцію стін підкліту. З південного заходу до котловану підкліту прилягає заглиблений вхід – коридор. Він мав видовжену в плані форму довжиною до 2,40 м (у межах розкопу) та шириною 1,60 м. Глибина коридору — 0,98 м (у північно-східній частині), 0,70 м (у південно-західній). Стіни коридору похилі, дно злегка увігнуте, з підвищенням від центру споруди до південно-західної частини. Уздовж південно-східної стінки фіксувалися п'ять стовпових ям діаметром до 0,15 м та глибиною до 0,10 м. Необхідно зауважити, що вхід до підкліту споруди розташовувався з протилежного від краю тераси боку.

Із заповнення котлована походять залізни виробки: ніж, дверний пробій, вістря стріли, великий рибальський гачок; а також пірофілітове прясельце, виготовлені з мідного сплаву накладка з орнаментом та велике тринамистинне скроневе кільце (рис. 4: 2), що має аналогії в матеріалах Великого Новгороду і

датується XIII–XIV ст. (Седова 1981, с. 13-16). Також із заповнення походить значна колекція кераміки, що представлена фрагментами горщиків, профілювання яких суттєво відрізняється від типових давньоруських першої половини XIII ст., та за аналогіями з поселення Озаричі, що розташоване вище за течією р. Сейм (Беляєва, Кубишев 1995, с. 88-89), датуються XIV — початку XV ст. (рис. 5–7).

Ще одним пунктом із матеріалами монгольського часу в Чернігівському Подесенні є смт Седнів. Крім вищезгаданого городища Трифоновщина, об'єкт вказаного періоду досліджено у 2020 р. під час робіт на багатошаровому поселенні Орешня 2, що розташоване у південній частині Седнева за 0,5 км на південний схід від Трифоновщини.

Котлован споруди 8 було досліджено практично повністю (за винятком частини західної стіни та кінцівки коридору на сході, що виходять за межі розкопу). Він має підпрямокутну в плані форму — ширина 2,20 м, довжина до 3,20 м. Глибина котлована 0,73–0,95 м нижче рівня материка. Стінки котлована похилі, дно дещо увігнуте. Споруда орієнтована довгою віссю із заходу на схід із невеликим відхиленням до півдня. Зі сходу до основної камери примикав довгий (досліджений на довжину 3,00 м) коридор шириною 0,60–0,75 м. Його підлога рівна, поступово (з глибини 0,36 м біля основи камери) підвищувалася до 0,10 м у крайній дослідженій точці (рис. 8: 1). Споруда загинула у пожежі.

На жаль, жодної індивідуальної знахідки в заповненні об'єкту не знайдено. Але зібрана колекція кераміки (хоч і незначна за кількістю) є достатньо показовою та дозволяє датувати споруду другою половиною XIII ст. (Скорощод та ін. 2020, с. 13-15).

Крім пам'яток, що були розглянуті вище (дослідження яких проводили автори цієї публікації), існує ще одне поселення, роботи на якому наприкінці 1980-х рр. провів О. В. Шекун. Дослідник не встиг увести отримані матеріали до наукового обігу. Поселення Селище було відкрито у 1988 р. (Шекун 1988, с. 3-4), а в 1989 р. з метою уточнення культурно-хронологічної належності експедиція Чернігівського історичного музею на пам'ятці провела невеликі розкопки, в результаті яких було досліджено житлову споруду другої половини XIII — середини XIV ст. (Шекун 1989, с. 15-18).

Поселення займає частину дюнної гряди (висота до 4 м), що тягнеться вздовж

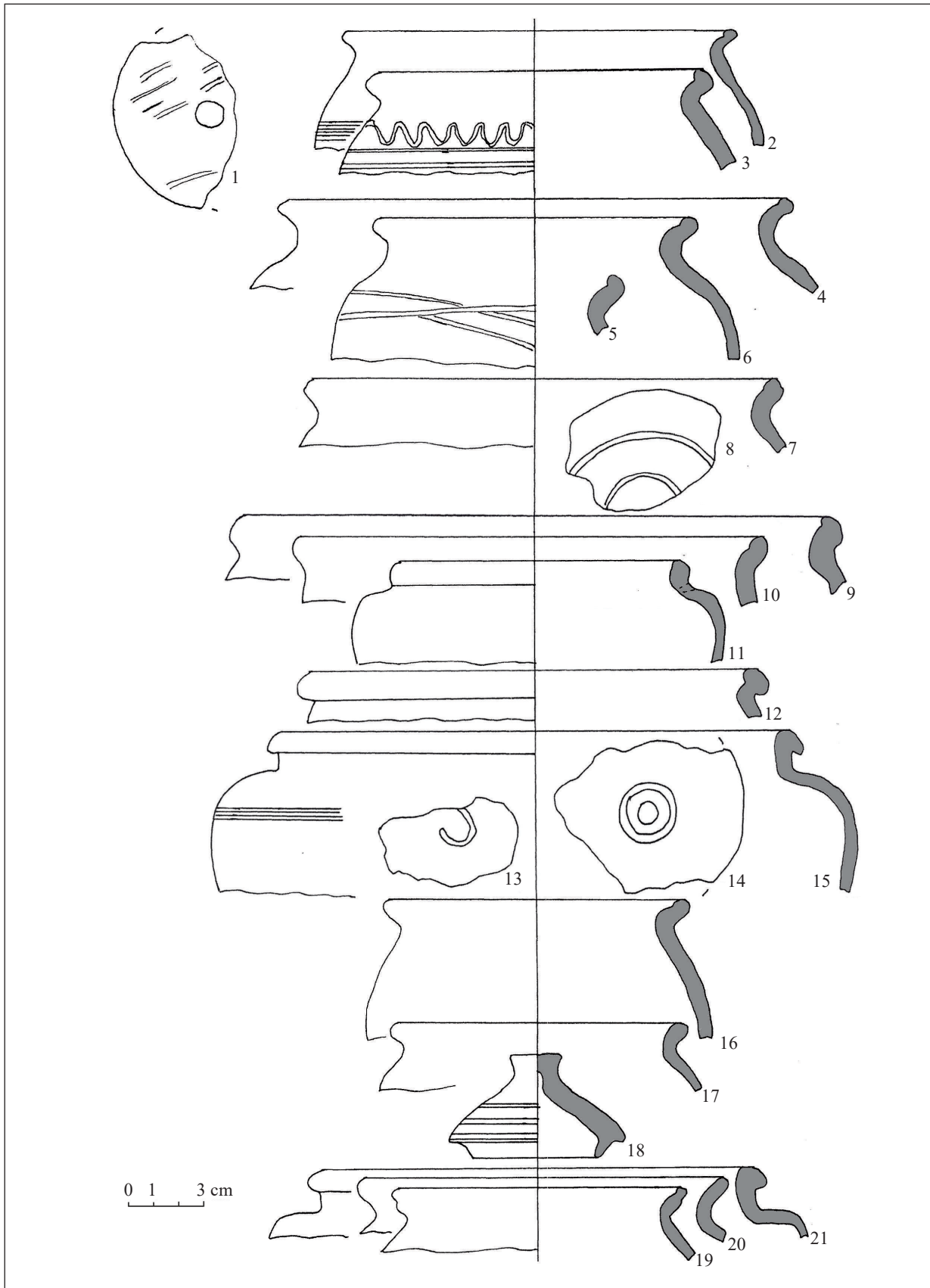

Рис. 3. Батурин. Фортеця. Кераміка зі споруди 1
 Fig. 3. Baturyn. Fortress. Ceramics from the structure 1

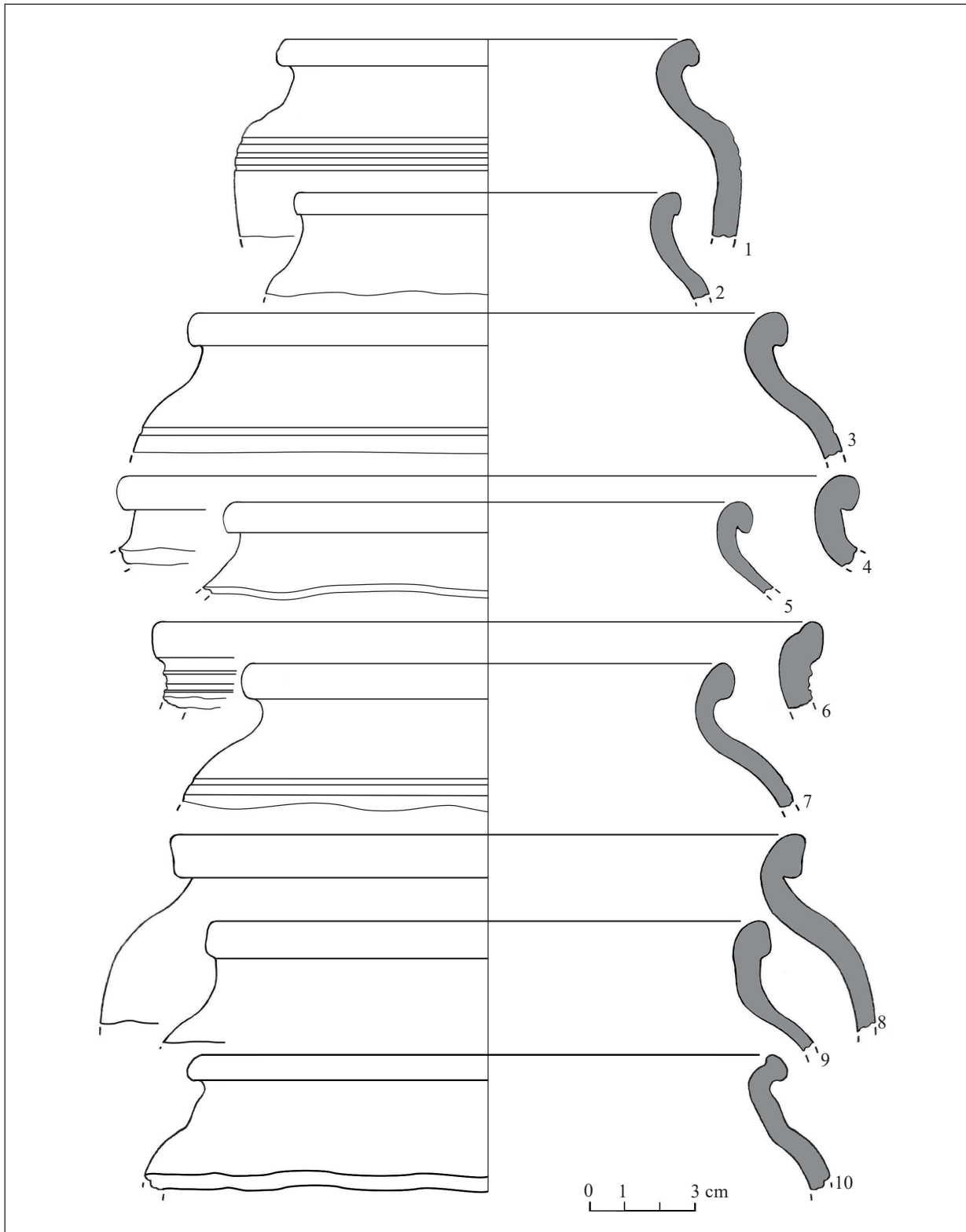

Рис. 5. Батурин. Пос. Батурин (Палац). Кераміка
 Fig. 5. Baturyn. Baturyn settlement (Palace). Ceramics

Замглайського болота, за 1 км на північний схід від с. Петрушин. Шурфуванням виявлено культурний шар потужністю 0,30–0,60 м на площі близько 2 га. У найбільш підвищеній

частині пам'ятки було закладено розкоп (5 × 5 м). У культурному шарі знайдені численні фрагменти кераміки здебільшого кінця XIII–XV ст., шматки пірофіліту та печини, кістки

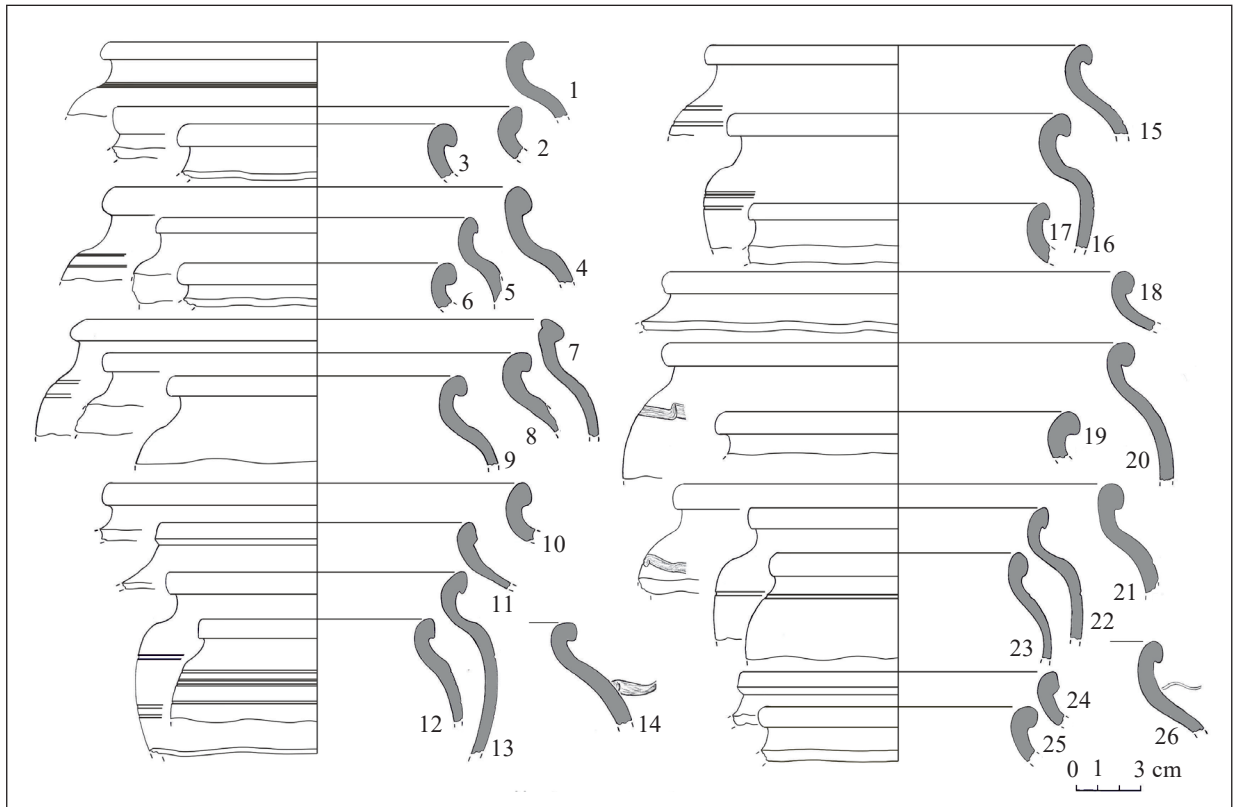

Рис. 6. Батурин. Пос. Батурин (Палац). Кераміка
 Fig. 6. Baturyn. Baturyn settlement (Palace). Ceramics

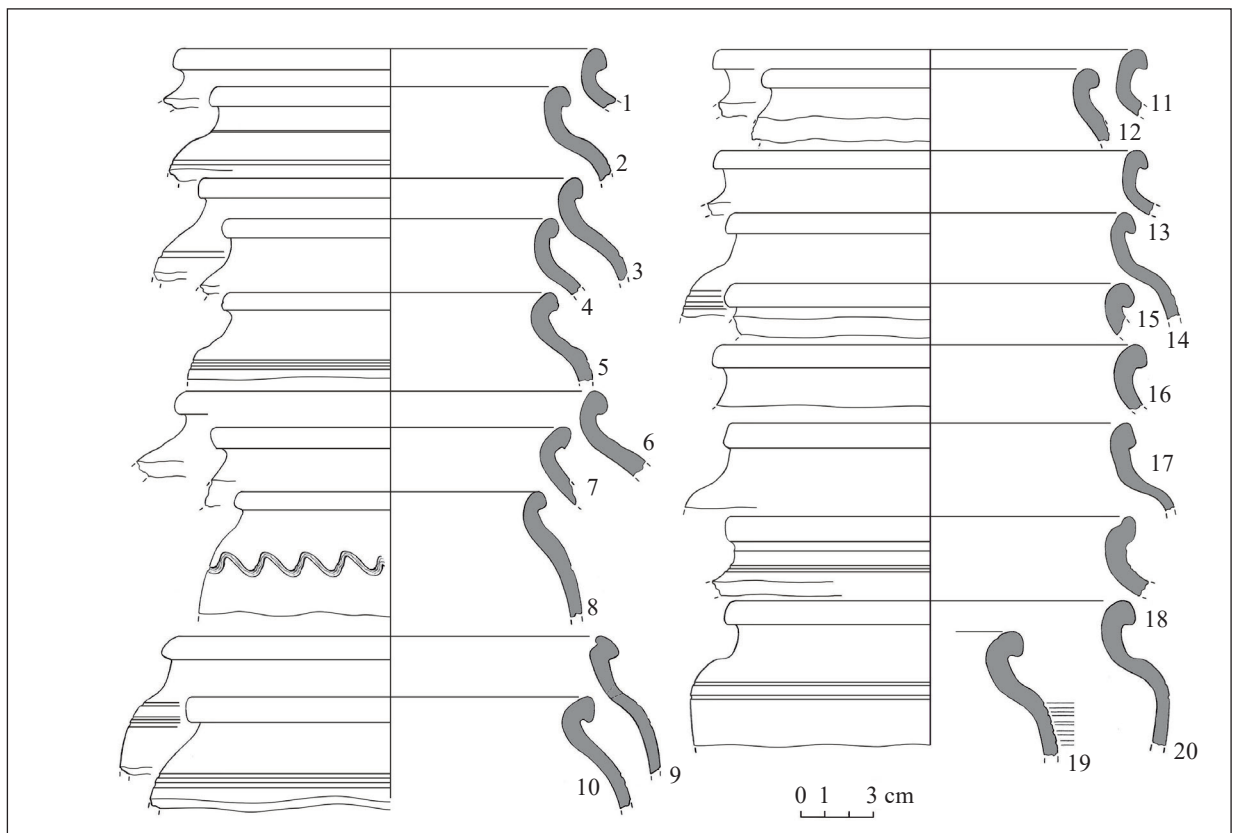

Рис. 7. Батурин. Пос. Батурин (Палац). Кераміка
 Fig. 7. Baturyn. Baturyn settlement (Palace). Ceramics

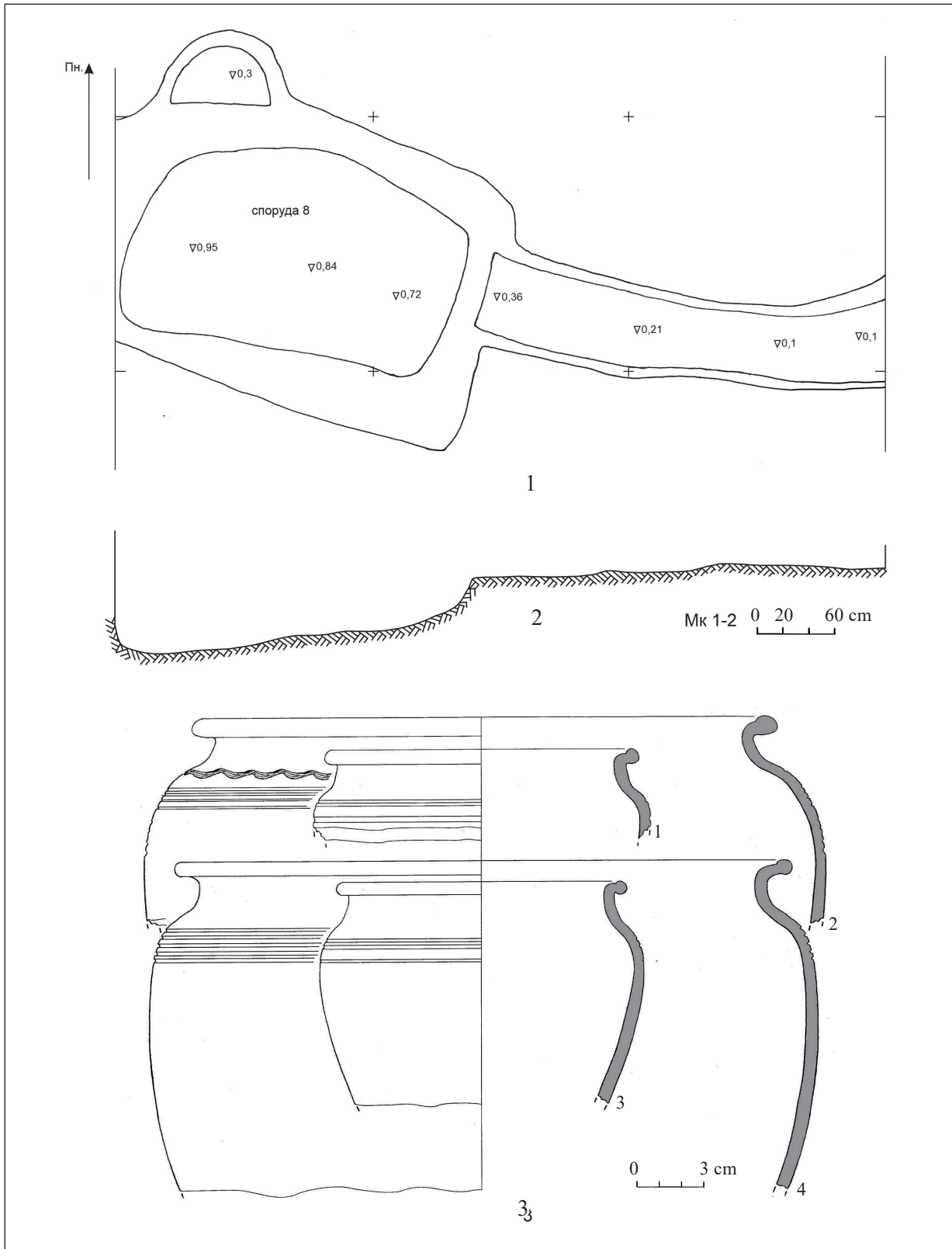

Рис. 8. Седнів. Пос. Орешня 2: 1 — план; 2 — розріз споруди 8; 3 — кераміка зі споруди 8

Fig. 8. Sedniv. Oreshnia 2 settlement: 1 — plan; 2 — cross-section of the structure 8; 3 — ceramics from the structure 8

тварин, а також три залізні ножі та кістяне втульчате руків'я (рис. 10–11). Кілька

фрагментів вінець належать горщикам X — початку XI ст.

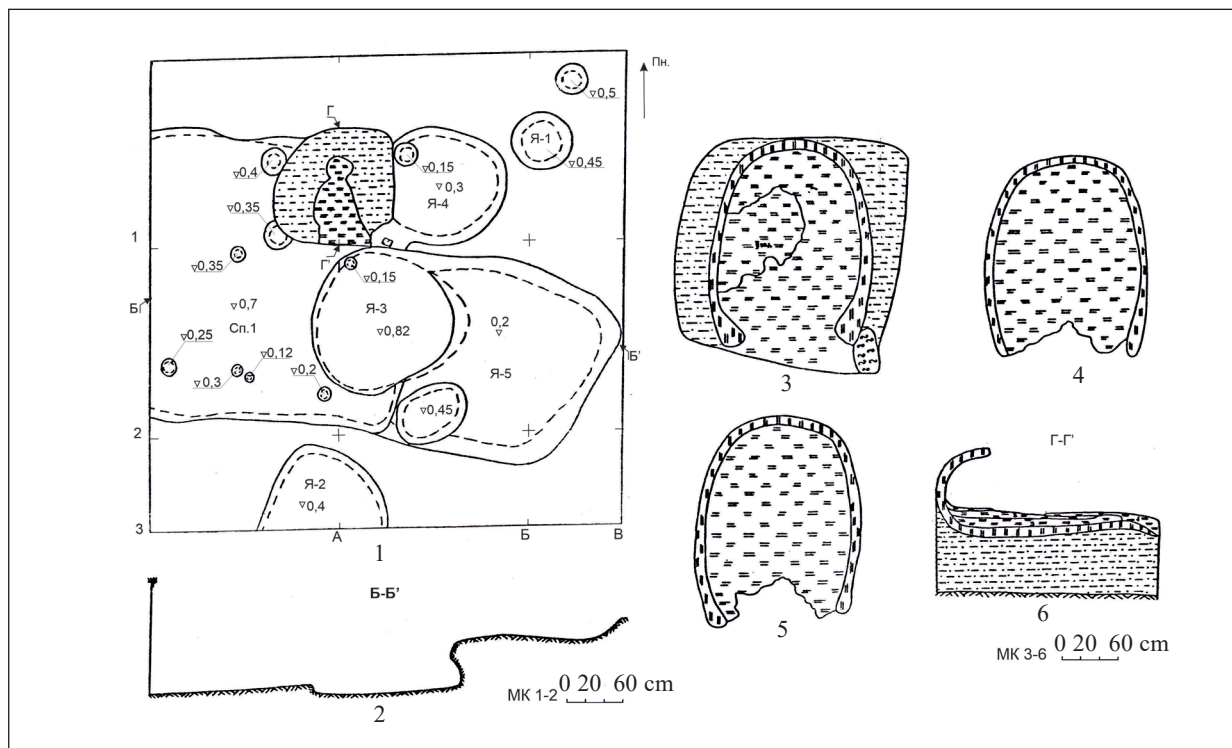

Рис. 9. Петрушин. Пос. Селище: 1 — план розкопу; 2 — розріз споруди; 3–5 — плани печі; 6 — стратиграфія печі
 Fig. 9. Petrushyn. Selyshche settlement: 1 — excavation plan; 2 — cross-section of the structure; 3–5 — plans of the stove; 6 — stratigraphy of the stove

Котлован споруди прямокутної в плані, шириною 2,80 м досліджено в межах розкопу на довжину до 3,00 м. Він мав глибину до 0,70 м і був орієнтований стінами за сторонами світу. Стіни котлована практично вертикальні, підлога рівна (рис. 9: 1). У північно-східному куті, на материковому останці заввишки 0,30 м виявлено залишки зведеної з болотного мергелю печі. У плані піч близька до прямокутної із заокругленими кутами, устям орієнтована на південь — у бік коридору. Розміри печі — 1,10 × 0,90 м. Глинобитні стінки збереглися до рівня зводу. Висота печі — 0,45 м (внутрішнього простору близько 0,30 м). Черинь овалоподібний у плані розмірами 0,90 × 0,75 м, складався з трьох шарів обпаленої глини, послідовно (зверху — до низу) накладених один на одного, ймовірно, у процесі ремонтів. На це може вказувати те, що найнижчий шар череня зберігся лише частково (рис. 9: 3–5). Біля зовнішніх кутів печі збереглися ями від стовпів глибиною 0,15–0,40 м та діаметром 0,20–0,30 м. Зважаючи на наявність у заповненні значної кількості горілого дерева та фрагментів вугілля, можна зробити висновок, що споруда загинула в пожежі.

Також у межах розкопу досліджено п'ять господарських ям (рис. 9: 1). Ями 1 та 2 за знахідками у їх заповненнях датуються другою — третьою чвертю I тис. н.е. Ями 3 та 4 перекриті котлованом споруди, знахідки у них не виявлено, та як вони стосувалися споруди, незрозуміло. Яма 5 в західній частині прорізана котлованом ями 3 та споруди 1. У її заповненні знайдено фрагмент горщиків X–XI ст. (рис. 11: 7, 9).

За керамічним матеріалом споруду в цілому можна датувати кінцем XIII–XV ст.

Аналіз отриманих матеріалів описаних комплексів

Загалом чотири вище розглянуті комплекси дають цікаву інформацію про матеріальну культуру населення Чернігівського Подесення монгольського часу. Якщо традиції домобудівництва в цілому зберігають давньоруські ознаки, то керамічні набори помітно змінюються як з часом, так і за територіальними локаціями. Імовірно, на це вплинуло одразу кілька факторів: значна втрата ремісників-гончарів під час монгольської навали, а разом із ними частини давньоруських технологічних стандартів

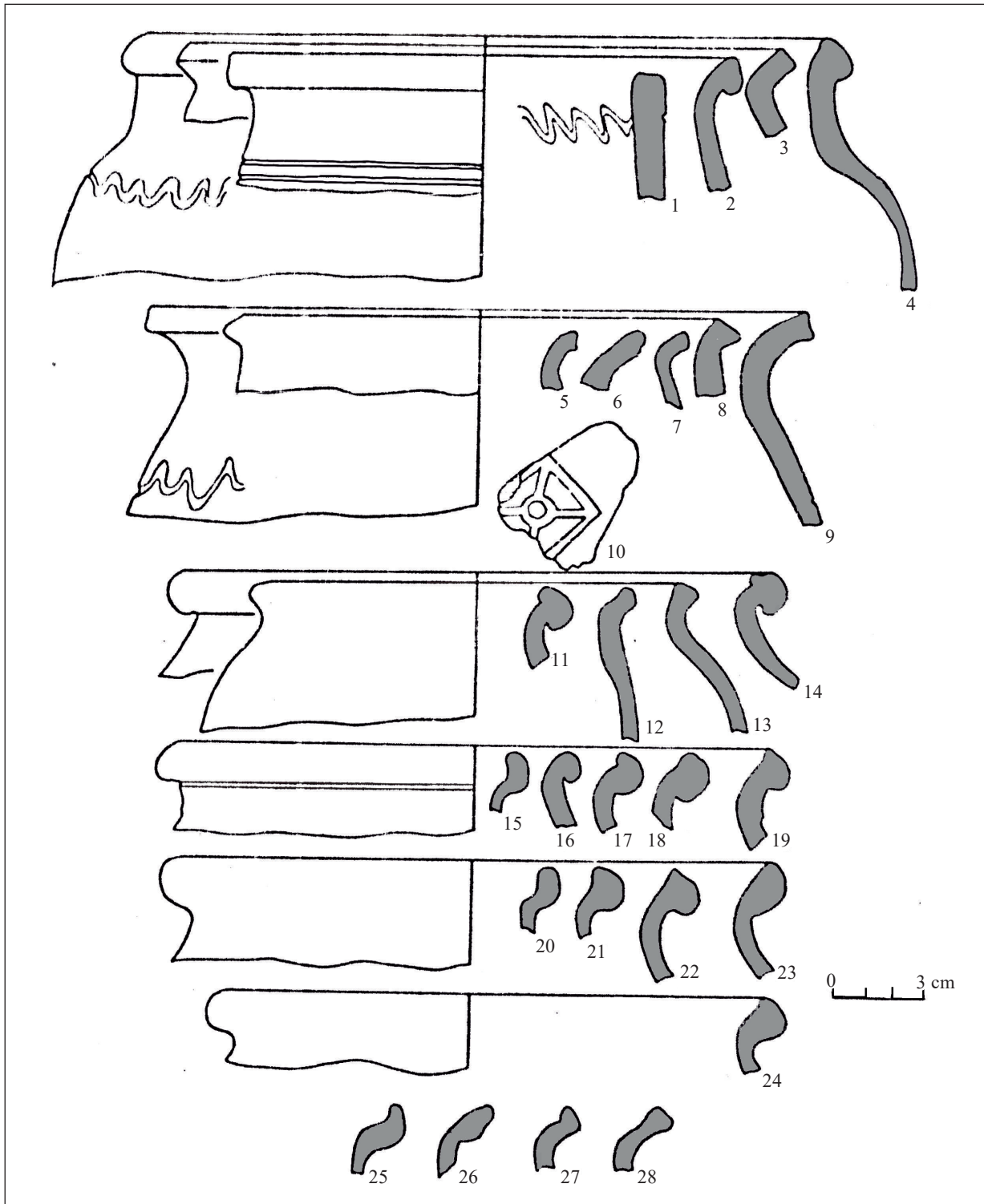

Рис. 10. Петрушин. Пос. Селище. Кераміка із шурфів 1988 р.
 Fig. 10. Petrushyn. Selyshche settlement. Ceramics from the 1988 excavations

та навичок, а також потрапляння території до сфери впливу різних етнокультурних і виробничих традицій. Позначився певний розрив торговельно-виробничих зв'язків між різними регіонами. Та саме такі відмінності є найцікавішими для порівняння процесів

розвитку матеріальної культури різних частин одного регіону.

Зважаючи на те, що типологію та хронологію кераміки могольського періоду на території Чернігівського Подесення практично не розроблено (через мізерну кількість матеріалу),

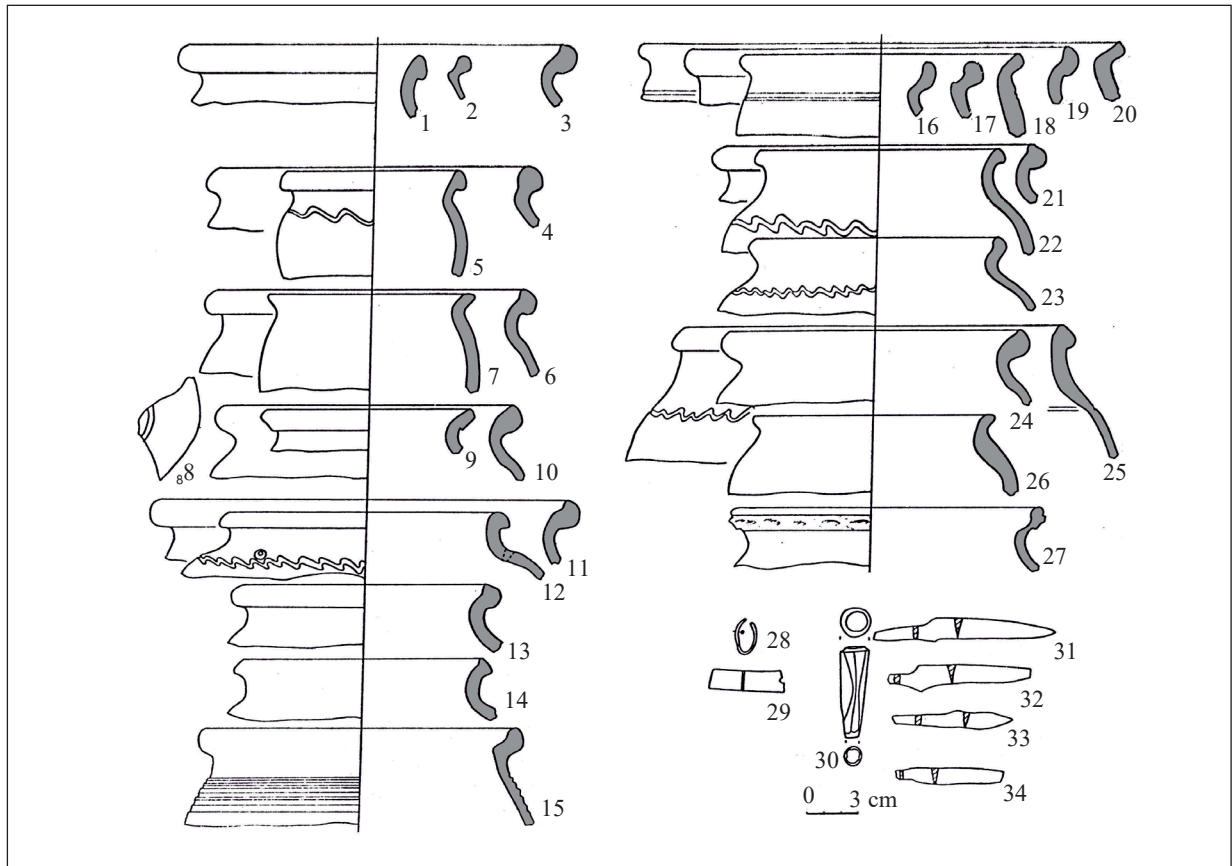

Рис. 11. Петрушин. Пос. Селище. Знахідки зі споруди 1: 1–27 — кераміка; 28 — мідний сплав; 29, 31–34 — залізо; 30 — кістка

Fig. 11. Petrushyn. Selyshche settlement. Finds from the structure 1: 1–27 — ceramics; 28 — copper alloy; 29, 31–34 — iron; 30 — bone

у визначенні датування комплексів доводиться оперувати побічними аналогіями із сусідніх територій. У 1980-ті рр. Л. І. Виногородська, аналізуючи кераміку з Новгород-Сіверського, датувала комплекси другою половиною XIII–XV ст. (Виногородська 1990, с. 96–99). Також за типологією кераміки, розробленою С. О. Беляєвою на матеріалах із поселення Озаричі, така кераміка датується другою половиною XIII–XV ст. (Беляєва, Кубишев 1995, с. 88).

Найбільш ранніми й такими, що частково зберегли деякі ознаки давньоруських традицій, є матеріали зі споруди з Батурина (вул. Партизанська) (рис. 3) та поселення Орешня 2 в Седневі (рис. 8). У наборах кераміки з цих об'єктів переважну більшість становлять фрагменти горщиків із помітними технологічними ознаками давньоруського часу. До цих ознак можна віднести: здебільшого сіроглиняна формувальна маса з домішками піску, S-подібний профіль верхніх частин горщиків (часто із западинкою під покриттям з

внутрішнього боку), валикоподібна конфігурація вінця, різний лінійний, інколи хвилястий орнамент по плічку горщика. Цікавою є схожість профілів горщиків з Орешня 2 з типовими посудинами XII ст. Але пропорції та кути згинів профілів вказують на відмінність від стандартів XII ст. (рис. 8). У цілому набори кераміки виглядають як локальна (індивідуальна) спроба скопіювати горщик без розуміння функціоналу його елементів. Тому навести якісь аналогії з інших пам'яток доволі важко. За сукупністю ознак обидва набори кераміки можна віднести до другої половини XIII ст.

Більш пізнім часом можна датувати кераміку із Селища (Петрушин). Це зумовлено помітним відходом від давньоруських традицій у формуванні верхніх частин посудин. Знайдені тут фрагменти горщиків зроблено із сірої або червоної глини. Вінця потовщені із зовнішнього боку у вигляді валиків різних профілів. Із внутрішнього боку вінця також мають западини під покриттям, але, на відміну від горщиків початку XIII ст., це вже не має

системного характеру. Орнамент у вигляді хвилі чи лінійного по плічку горщика також трапляється, але в меншій кількості, та й має більш недбалий за якістю виконання вигляд, порівняно з давньоруськими стандартами. Загалом, цей набір кераміки можна датувати кінцем XIII — першою половиною XIV ст. Із загальної маси виділяється один фрагмент вінця горщика з потовщеним назовні валиком, по краю якого зроблено вдавлення (рис. 11: 27). У шарах XIV ст. Новгород-Сіверського такі екземпляри трапляються в поодиноких випадках, але з XV ст. цей тип горщиків фіксується масово по всій території Середнього Подніпров'я. Необхідно відзначити схожість набору кераміки з Петрушина з матеріалами пос. Заплава поблизу Шестовиці, яке досліджував О. В. Шекун у 1984 р. та О. М. Веремейчик у 2006 р. (Шекун 1984, с. 5-7; Веремейчик 2007, с. 366-378).

Відхід від давньоруських технологічних традицій набирає помітних і сталих форм (рис. 5, 7). Це проявляється в поширенні горщиків зі сплюсненими (близько до вертикальної) зовнішньою поверхнею вінець, на

відміну від заокруглених валиків попереднього періоду з прямими шийками, та у переважанні відмови від закраїни під покрішку на внутрішній поверхні вінця. Такі посудини мають аналогії в Середньому Подніпров'ї на пам'ятках XIV–XV ст. (Беляєва 1982, с. 76) і розташованому також на Сеймі (у 20 км на схід від Батурина) поселенні поблизу с. Озаричі Конотопського р-ну Сумської обл. (Беляєва, Кубишев 1995, с. 80-82, рис. 61–64), де схожий набір кераміки дослідниця датувала з середини XIII до початку XV ст.

Загалом, вищерозглянуті матеріали значно доповнюють джерельну базу для подальших досліджень матеріальної культури населення Чернігівського Подесення другої половини XIII–XV ст. Зібрані набори кераміки ілюструють процес відходу від давньоруської гончарної традиції. Публікація нових матеріалів із поселень дозволяє робити висновки про наявність життя на Чернігівщині в цей час.

Дата надходження: 26.09.2024

Дата прийняття до друку: 22.02.2025

Дата публікації: 28.06.2026

Беляєва, С. О. 1982. *Южнорусские земли во второй половине XIII–XV вв.* Киев: Наукова думка.

Беляєва, С. О. Кубишев, А. І. 1995. *Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XV ст.* Київ: Наукова думка.

Веремейчик, Е. М. 2007. Поселение «Пойма» около Шестовицы близ Чернигова. В: Коваленко, О. Б. (ред.). *Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. Збірник наукових праць, присвячених 1100-річчю першої літописної згадки про Чернігів.* Чернігів: Сіверянська думка, с. 366-379.

Виноградская, Л. И. 1990. Некоторые типы керамики Чернигово-Северской земли второй половины XIII–XV вв. В: Толочко, П. П. (ред.). *Проблемы археологии Южной Руси. Материалы историко-археологического семинара «Чернигов и его округа в IX–XIII вв.»*. Киев: Наукова думка, с. 91-95.

Моця, О. П., Скороход, В. М., Сита, Л. Ф. 2021. Археологічна пам'ятка післямонгольського періоду на околиці Седнева. *Археологія і давня історія України*, 1 (38), с. 125-139. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.11>

Седова, М. В. 1981. *Ювелирные изделия древнего Новгорода IX–XV вв.* Москва: Наука.

Ситий, Ю. М. 1993. Поселення X–XIV ст. північно-західної частини Чернігівського Задесення. В: Толочко, П. П. (ред.). *Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX–XIII ст.»*. Чернігів: Сіверянська думка, с. 91-95.

Ситий, Ю. 2023. *Археологічні карти Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»*. Чернігів: ПБК «Десна».

Ситий, Ю., Жигола, В., Луценко, Р., Мезенцев, В., Мироненко, Л., Потапенко, А., Сита, Л., Терещенко, О., Хлестун, С. 2017. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в*

м. Батурині Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2017 р. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 2017/47.

Ситий, Ю., Капустін, К., Мезенцев, В., Мироненко, Л., Сита, Л., Сорокін, С., Терещенко, О. 2020. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурині Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2020 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 2020/14.

Ситий, Ю., Мезенцев, В., Сорокін, С., Терещенко, О. 2021. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурині Ніжинського р-ну Чернігівської області у 2021 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 2021/112.

Скороход, В. М., Ситий, Ю. М., Сорокін, С. О., Терещенко, О. В. 2020. *Науковий звіт про археологічні дослідження на території смт Седнів Чернігівського району Чернігівської області у 2020 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 2020/87.

Шекун, А. В. 1988. *Отчет. Археологические разведки на территории Черниговщины в 1988 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 1988/186.

Шекун, А. В. 1984. *Отчет об охранных археологических исследованиях в зоне соединительной автомобильной дороги вокруг г. Чернигова у с. Шестовица.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 1984/174.

Шекун, А. В. 1989. *Отчет. Охранные археологические исследования на поселении XI–XIII вв. «Лесковое-2» у с. М. Листвен Репкинського р-на и археологические разведки в Черниговском и Репкинском р-нах Черниговской обл. в 1989 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, 1989/200.

Шекун, А. В. 1995. Поселения второй половины XIII–XV вв. в междуречье Десны и Днепра. В: Алексеев, В. П., Поляков, Г. П., Гурьянов, В. Н. (ред.) *Деснинские древности*. Брянск (б.и.), с. 113–115.

Шекун, А. В., Веремейчик, Е. М. 1988. Селища IX–XIV вв. в междуречье Десны и Днепра. В: Толочко, П. П. (ред.) *Чернигов и его округа в IX–XIII вв. Сборник научных трудов*. Киев: Наукова думка, с. 93–110.

*Serhii O. Sorokin*¹, *Yuri M. Sytyi*²

¹Staff member, State Research Centre “Security Archaeological Service of Ukraine” Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0001-7577-1772, kotssorokin@gmail.com

²Research Fellow, National Historical and Cultural Reserve “Hetman’s Capital”, ORCID: 0000-0002-6117-3875, yurisytyi@gmail.com

MATERIALS OF THE SECOND HALF OF THE 13th–15th CENTURIES FROM DESNA RIVER CHERNIHIV REGION

The article presents findings of the second half of the 13th to the early 15th centuries, which have been uncovered in recent decades in the Desna River Chernihiv region. This period remains one of the least explored in the area, and the vast majority of the discovered artefacts haven’t been published.

In recent years, over 50 post-Mongol period sites have been identified. Additionally, four residential complexes dating of the abovementioned period have been examined during the excavation of multi-layered sites: two in Baturyn, and another two in Sedniv and Petrushyn.

The complexes consist of deepened foundation pits with various structural features. Two construction phases have been identified at the site investigated in Baturyn Fortress. The first phase dates to the first half of the 13th century. It is likely that during the Mongol invasion, the dwelling was destroyed by fire, but it was rebuilt later. Notably, during the rebuilding process, a new kiln was constructed on the place of the old destroyed one, incorporating elements of the preserved original structure. The foundation pit walls of the pillar construction, were lined with boards or slabs, as evidenced by the burnt remains. Based on ceramic artefacts, the second phase of the building’s use is dated to the second half of the 13th century.

Another post-Mongol dwelling in Baturyn was excavated within the Palace settlement, located to the east of the Citadel and Fortress. It is also a deepened sub-rectangular pit with a sloping entrance and walls supported by pillars. There weren’t any remains of a hearth. However, the presence of a significant number of bricks in the pit’s filling (which was destroyed by fire) suggests that there may have been a stove in the upper, ground-level part of the dwelling. The ceramic finds are dated to the 14th century.

A structure from the same period was also investigated in Sedniv, at the multi-layered settlement Oreshnia 2. It was also a deepened, sub-rectangular shelter. However, unlike the previous complexes, this one had walls that sloped inward toward the centre of the pit, with no pillar-supported structure. A narrow, elongated entrance was discovered on the eastern side, sloping down toward the pit. It is likely that it was a log construction building, with a stove in the upper (ground) part, as fragments of the latter were found in the filling. Based on the ceramic finds, it is dated to the second half of the 13th century.

The materials of Oleksandr Shekun’s research near Petrushyn village (15 km north from Chernihiv) are also being introduced into scientific discourse. In 1989, a rectangular pit of a dwelling was excavated, featuring a post-supported wall structure and a stove in the corner. Based on the ceramic materials, this structure is dated to the late 13th — mid-14th centuries.

A notable difference was observed between the earliest complexes mentioned above (Sedniv Oreshnia 2 and Baturyn Fortress), where traces of Ancient Rus profile formation traditions were still evident, and the later ones (Baturyn Palace and Petrushyn), where the development of local pottery showed clear external influences.

Key words: Chernihiv Desna River region, post-Mongol period, ceramics, residential complexes.

References

- Beliaeva, S. O. 1982. *Iuzhnorusskie zemli vo vtoroi polovine XIII–XV vv.* Kyiv: Naukova dumka.
- Beliaeva, S. O. Kubyshev, A. I. 1995. *Poselenia Dniprovskoho Livoberezhzhia X–XV st.* Kyiv: Naukova dumka.
- Veremeichik, E. M. 2007. Poselenie “Poima” okolo Shestovitsy bliz Chernigova. In: Kovalenko, O. B. (ed.) *Chernihiv u serednovichnii ta rannomodernii istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. Zbirnyk naukovykh prats, prysviachenykh 1100-richchiiu pershoi litopysnoi zghadky pro Chernihiv.* Chernihiv: Siverianska dumka, p. 366–379.
- Vinogradskaiia, L. I. 1990. Nekotorye typy keramiki Chernigovo-Severskoi zemli vtoroi poloviny XIII–XV vv. In: Tolochko, P. P. (ed.) *Problemy arkheologii iuzhnoi Rusi. Materialy istoriko-arkheologicheskogo seminaru “Chernigov i ego okruha v IX–XIII vv.”*. Kyiv: Naukova dumka, p. 91–95.
- Motsia, O. P., Skorokhod, V. M., Syta, L. F. 2021. Arkheolohichna pamiatka pisliamonholskoho periodu na okolytsi Sedneva. *Archaeology and Early History of Ukraine*, 1 (38), p. 125–139. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.11>
- Sedova, M. V. 1981. *Iuvelirnye izdeliia drevnego Novgoroda IX–XV vv.* Moscow: Nauka.
- Sytyi, Yu. M. 1993. Poselenia X–XIV st. pivnichno-zakhidnoi chastyny Chernihivskoho Zadesennia. In: Tolochko, P. P. (ed.) *Starozhytnosti Pivdennoi Rusi. Materialy III istoriko-arkheolohichnoho seminaru “Chernihiv i yoho okruha v IX–XIII st.”*. Chernihiv: Siverianska dumka, p. 91–95.
- Sytyi, Yu. 2023. *Arkheolohichni karty Natsionalnoho istoriko-kulturnoho zapovidnyka “Hetmanska stolytsia”*. Chernihiv: PVK “Desna”.

- Sytyi, Yu., Zhyhola, V., Lutsenko, R., Mezentsev, V., Myronenko, L., Potapenko, A., Syta, L., Tereshchenko, O., Khlystun, Ye. 2017. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника "Гетьманська столітня" в м. Батурині Бакхматського р-ну Чернігівської області у 2017 р.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2017/47.
- Sytyi, Yu., Kapustin, K., Mezentsev, V., Myronenko, L., Syta, L., Sorokin, S., Tereshchenko, O. 2020. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника "Гетьманська столітня" в м. Батурині Бакхматського р-ну Чернігівської області у 2020 р.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2020/14.
- Sytyi, Yu., Mezentsev, V., Sorokin, S., Tereshchenko, O. 2021. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника "Гетьманська столітня" в м. Батурині Нізхінського р-ну Чернігівської області у 2021 р.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2021/112.
- Skorokhod, V. M., Sytyi, Yu. M., Sorokin, S. O., Tereshchenko, O. V. 2020. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження на території смт Седнів Чернігівського району Чернігівської області у 2020 р.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2020/87.
- Shekun, A. V. 1988. *Otchet. Arkheologicheskie razvedki na territorii Chernigovshchiny v 1988 g.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1988/186.
- Shekun, A. V. 1984. *Otchet ob okhrannykh arkhеологіcheskikh issledovaniakh v zone soedinitelnoi avtomobilnoi dorogi vokrug g. Chernigova u s. Shestovitsa.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1984/174.
- Shekun, A. V. 1989. *Otchet. Okhrannye arkhеологіcheskie issledovaniia na poselenii XI–XIII vv. "Leskovoe-2" u s. M. Listven Repkinskogo r-na i arkhеологіcheskie razvedki v Chernigovskom i Repkinskom r-nakh Chernigovskoi obl. v 1989 g.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1989/200.
- Shekun, A. V. 1995. *Poseleniia vtoroi poloviny XIII–XV vv. v mezhdureche Desny i Dnepra.* In: Alekseev, V. P., Poliakov, G. P., Gurianov, V. N. (ed.) *Desninskie drevnosti.* Briansk: w. p., p. 113-115.
- Shekun, A. V., Veremeichik, E. M. 1988. *Selishcha IX–XIV vv. v mezhdureche Desny i Dnepra.* In: Tolochko, P. P. (red.). *Chernigov i ego okrug v IX–XIII vv. Sbornik nauchnykh trudov.* Kyiv: Naukova dumka, p. 93-110.